

vittek be az ottani költészetbe, és bizonyos, hogy most öt esztendő után egy ilyen költői antológia még gazdagabb és erősebb lesz, mint a *Kéve* volt. Erre egyrészt bánáti származásomnál, másrészt eddig kifejtett munkásságomnál fogva is hivatottnak érzem magam, és bizonyos vagyok benne, hogy a *Vállvetve* az egyetemes magyar irodalom egyik értéke és büszkesége lesz.

(K. F.)

[Kende Ferenc]

Jugoszláviai Magyar Újság, II. évf., 228. sz., 1933. augusztus 13.

[2.]

Nem tagadom, hosszasan tusakodtam magamban, vajon ezen a konferencián, amelyen a két háború közötti szocialista és antifasiszta irodalomról tárgyalnak, hozzászólhatok-e én is, aki egykor a jugoszláviai magyar *UT*-at szerkesztettem, az avantgárd szocialista költészetét műveltem, majd 1933-tól egészen a háború kitöréséig Magyarországon írtam háborúellenes verseimet, de kénytelen vagyok tudomásul venni, hogy a legilletékesebbek sem a jugoszláviai magyar avantgárd (ami egyértelmű a szocialista hitvallással), sem pedig a szocialista és háborúellenes verseimről nem tudnak, amit ékesen bizonyítottak azzal is, hogy a most megjelent *Amíg szívük dobog* válogatott antológiából is kihagytak. Úgy érzem hát, mintha egy rég lezárt kriptából kellene kizörgetnem és életet kérnem, holott halottakhoz ilyesmi igazán nem illő, sőt lenézendő dolog. Végighallgatván azonban a tegnapi konferencia értékes felszólalóit és előadásait, azzal vigasztalódhattam, hogy annak idején Kassák Lajost és József Attilát ugyanúgy nem értették vagy félreértették kortársai, mint ahogy Magyarországon még ma sem tudnak úgyszólván semmit a jugoszláviai magyar avantgárdról, vagy ami ezzel egyet jelent, a szocialista költészetéről, mint ahogy az én szocialista és antifasiszta költészetemről sem tudnak. Ezért engedtessek meg, hogy védelmünkben és védelmemben magam mellett még két halottat is megszólaltassak, akiket ismernek és nyilván elismernek: Kassák Lajost és Benedek Marcellt.

Bori Imre újvidéki egyetemi tanár és irodalomtörténész szerkesztésében immár fél esztendeje, hogy (a Forum kiadásában) vaskos, csaknem hatszáz oldalas kötet jelent meg, amely annak dokumentuma, hogy a húszas évek elején mennyire szocialista tartalmú verseket írt az *ÚT* körül csoportosuló gárda. Az antológia anyagát György Mátyás, Arató Endre, Csuka János, Csuka Zoltán, Fekete Lajos, Haraszi Sándor, Láng Árpád és Somogyi Pál verses és prózai műveiből állította össze a kötet szerkesz-

tője. Ezt a költészetet (melyet jószerével ma sem ismernek) egyesek csak úgy egyszerűen belelőkték a „kassákizmus” fiókjába, holott ez nem igaz, s hogy mennyire nem az, azt éppen Kassáknak az *ÚT* embereihez intézett egykorú levele bizonyítja. A levél Bécsben kelt, 1922. április 19-én. Ebből idézzük: „...Mi futottunk és zörgettünk a futás és zörgetés kényszerével a magányosságban, néha szinte kétségbeeséssel, s ma a szétáradás ezer lehetőségét érezzük és látjuk, hogy jelentkezett mellénk néhány fiatalember, akik ugyanazt a küzdelmet végigküzdötték önmagukban, s mikor ma mellénk állnak, nem hasonlóságra nyesegetett fácskákat, hanem szabadon fejlett, önmagukat reprezentáló társakat kaptunk bennük. Ez az ajándék váratlanul jött hozzánk, és hisszük, hogy mégis megérdemletten és elmaradhatatlanul. Évekkel ezelőtt egy, a »nyugatosokkal« való vitám közben száz ellenünk vádaskodás ellen azt mondtam: Ha a *Ma* csoportja egyebet se tud majd produkálni az önök papír-mélabújának megutáltatásán kívül, akkor is hivatást teljesítettünk és pluszt adunk a magyar művészethez. És valóban, alig is gondoltam egyéb elérhetőségekre. Hiszen közöttük éltem, és annyira minden unott és rohadt volt az ő életükben. S ha eddigi eredményeinkről józan mérleget csinálunk, a magunk szűk körén kívül csak egy csomó epigon kullog utánunk, akik évekkal ezelőtt elejtett morzsáinkon élőködtek, átvették tegnapról mára külsőségekké, patetikus formulákká öregedett gesztusainkat, és minden előbbre lépésünknel kitarító vonítással megtagadtak bennünket. Aprópénzre váltották hitünket és akaratunkat, és mi megmaradtunk továbbra is futóbolondoknak. Hála érte magunknak. Mert az erő erő marad, az erő életet teremt maga körül. S ha ma vitám lenne a »nyugatosokkal«, azt mondhatnám: ellenetek indultunk el, és magunkhoz érkeztünk a megszorodásban. Az új nap, amit az égre kiáltottunk, új gyökereket érlelt, és ma itt nyújtóznak mellettünk az új törzsek, nem a mi árnyékunkban, hanem a mi reggeli fényességünkkel.

Néhány fiatal ember, néhány fiatal ember mellett.

Új erővel a művészetben, mint az élet egyetlen reális, mert önmagunkból kitermelt formáiban.

Vallási, nemzeti és politikai leigázottság nélkül.

Esztétkai frázis nélkül.

Tradíciók fuvarozása nélkül.

És mégis hittel és mégis tudatos és lázadó

emberségükkel a krejzlerájokba és jégvermekbe esett világban.

Hadd tegyem még hozzá, hogy a húszas években ezt a mozgalmat már akkor, a királyi Jugoszláviában szerb és horvát avantgardista írókkal együtt műveltük, s közülük hadd említsek meg csupán néhány nevet: Boško Tokin, Stanislav Vinaver, Rade Drainac, Žarko Vasiljević, Stanislav Zubac és a váradi holnaposokkal indult Todor Manojlović, akiről talán minden magyar irodalmár is tudja, hogy egykor Ady Endre jó barátja volt. Mi tehát már akkor megvalósítottuk a nemzetközi együttműködést elvtársainkkal, s ezzel fél évszázaddal megelőztük a mai együttműködést. Bécsből Kassák Lajossal, Komáromból a méltatlanul elfeledett Földes Sándorral álltunk kapcsolatban, Pozsonyból Sinkó Ervinnel, Aradról Szántó Györggyel, Temesvárról Franyó Zoltánnal.

Mindennek bizonyítására természetesen szemelvényeket olvashatnék fel, de nem kell megijedni, nem fogom igen tisztelt hallgatóimat még ezzel is fárasztani.

S hogy miként tiltakoztam én a harmincas és negyvenes években is a fasizmus tömegőrülete és a második világháború ellen, annak bizonyosságai azok a verseim, melyeket a debreceni Ady Társaság kiadásában megjelent *Élettív* című kötetemben, majd 1939-ben, tehát a háború küszöbén megjelent *Sötét idők árnyékában* című kötetemben tettem közzé, amelynek már a címe is tanúskodik állásfoglalásomról. Itt sem idézek semmit. Szóljon helyettem inkább a másik nagy halott, Benedek Marcell, a korszak talán legtisztább szívé és szemű embere, aki jóval később *Buzgó kiáltás* című válogatott verseskönyvem bevezetőjét írta. Nem sokkal előtte tértem vissza életem legnagyobb megpróbáltatásából és egyben legsúlyosabb csalódásából, és Benedek Marcell – akit 1933 óta ismertem – vállalta, hogy a kötet bevezetőjét megírja. Akkor már alig látott, és ezért Börzsönyligetre hívott ki, hogy a kötet anyagát olvassam fel neki.

„...A gyepes udvar árnyékos sarkában helyeztük el a felolvasóasztalt – írja Benedek Marcell Börzsönyliget, 1956. szeptember 4-i keltezésű bevezetőjében. – Csuka Zoltán nem tudta, hogy ennek a saroknak nevezetes története van. Itt álltak tavaly ilyentájt a kottatartók, itt helyeztük el a székeket muzsikus barátaim számára, akik olyan ajándékkal örvendeztettek meg, aminőt – ingyen és szeretetből – királyok és milliomosok sem kaphattak soha: Mozart-kvartetteket játszottak a börzsönyi búvóhely cserfái alatt, a gyepes udvar sarkában.

Itt állt most a felolvasóasztal. Négy oldalán négyen ültünk. Egyiken a költő, másikon én. Velem szemközt a költő felesége: a versekben megénekelte gyermekarc, amelyet időnek előtte megfihéredett hajkorona vesz körül, a szenvedések hú osztályosát megillető dicsfény gyanánt. A negyedik oldalon az én harcaimnak, munkáimnak, erdei magányomnak társa.

A versek előtt Csuka Zoltán felolvasta azt a cikket, amelyet most húsz éve írtam *Életív* című kötetéről. Amikor a versek felolvasásával elkészült, látom, hogy ezen a cikken ma sem kellene sokat változtatnom. A költő és a világ sok mindenben ment keresztül 1936-tól 1956-ig, de költő és világ egymáshoz való viszonya nem változott.

Vannak korszakok, amikor a költő szerepe az, hogy a világ kicsinyes, földhöz tapadó józanságával, gondolkozásának racionalizálásával szemben az irracionálizmust, a »szent örületet« képviselje, szeme »égből a földre, földről égbe« villanjon. A költő magáról ír, egyes szám első személyben, de azzal az igénnyel, hogy az emberiség közös, legmagasabb rendű érzelmeit fejezi ki. Ha nem értik meg: bizakodik a jövőben.

De vannak korszakok, amikor a helyzet tökéletesen visszájára fordul. A világ – mondjuk ki röviden – megőrül. Nem az a bizonyos szent örület ez, amely a költőt az égbe szárnyaltatja. Nagyon is földön járó, véres, gonosz rögeszmék diadalmaskodnak. Nem egyéni, hanem tömeg-rögeszmék. Egyvalaki mondja ki, s a többiek birkamódra mennek utána. Ilyen irracionális korszakokban a ráció, a józan ész a költőben talál menedékre. Az ő dolga, hogy kiáltson, amíg belé nem fojtják a szót.

Most visszatekintve csodálkozom, hogy Csuka Zoltán megírhatta akkori verseit, én pedig cikkemben beszélhettem a Nagy Butáról. Akkoriban a sajtóügyészségnek olyan korlátlan hatalma volt, amely már visszakívántatta a hipokrita módon megszüntetett cenzúráját. De szerencsére az ügyészség nem vallhatta be, hogy a Nagy Butában fölismeri Hitlert, akinek piszkos nyomdokvizében az egész magyar politika úszott, gyönyörűséggel szürcsölve a szájába csapódó tajtékot. Megjelenhettek a versek, és megjelenhetett a cikkem. De természetesen egyik sem változtatott semmin. Jött, aminek jönnie kellett.

Csuka Zoltán verseiben csak nagy későre, s akkor is ritkán bukkan fel ez a szó: én. A »mi«, a közösség költőjének érezte és érzi magát. Az ilyen költőnek igazán tragikus a sorsa, amikor a világ megőrül. Romain Rolland, aki mindnyájunknál nagyobb arányokban élte át, tömören foglalja szöbe ezt a sorsot: »Egy – mindenki ellen; egy – mindenkiért.« Valóban mindenki ellen kell harcolnunk ilyenkor, hogy mindenkiért harcolhassunk.

Ezt a harcot folytatta Csuka Zoltán az *Életív* előtt és után, egészen 1944-ig, amikor Pécs városából a Nagy Buta utolsó katonája is kivonult. De mondhatjuk-e, hogy a megszabadulás pillanata egyszerre végét jelentette a világ örületének? Nem. Azok, akik a maguk egyéni eszéről, gondolkozásáról, felelősségéről lemondtak, nem tudtak egyszerre önálló emberré visszaváltozni. Ez ellen is megvívta a maga harcát Csuka Zoltán.”

Versek felolvasásával nem untatom a mélyen tisztelt hallgatóságot. De az akkori időkből őrzök még egy – nem sokkal előbb, 1956. május 12-én kelt dokumentumot. Így szól: „Csuka Zoltán – Igazolom, hogy az 1950. évben Ön ellen lefolytatott büntető eljárás alaptalan volt, és ezért – perújítási eljárás során – Önt a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága az összes vádpontok alól jogerősen felmentette. Ennélfogva Ön büntetlen előéletűnek tekintendő. A Legfelsőbb Bíróság felmentő ítéletének száma: B.001144/1955.

Non György
legfelsőbb ügyész”

Szebb kitüntetést azóta sem kaptam, pedig nem eggyel dicsekedhetem. Hadd fejezzem be felszólalásomat Vörösmarty jól ismert soraival:

*„Az nem lehet, hogy annyi szív
hiába onta vért,
s keserűben annyi hü kebel
szakadt meg a honért.
Az nem lehet, hogy ész, erő,
és oly szent akarat
hiába sorvadozzanak
egy átoksúly alatt!”*

Az nem lehet!

Csuka Zoltán

A Petőfi Irodalmi Múzeumban 1975. június 9–10-én a két világháború közötti magyarországi szocialista és antifasiszta irodalom kérdéseiről rendezett konferencián elhangzott, de eddig nem közölt előadás. A kéziratot Csuka Zoltántól kaptam, hogy közöljem, amikor jónak látom.

P. L.